

Organizacija poslovanja Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade (1869. – 1914.) s posebnim osvrtom na gospodarstvo*

Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868., kao najviši organ autonomne izvršne vlasti za bansku Hrvatsku, osnovana je 1869. Zemaljska vlada na čelu s banom kojem su bila podređena tri vladina odjela. Odjel za unutarnje poslove imao je vrlo široku nadležnost s obzirom na to da je obuhvaćao sve ostale poslove zemaljske uprave koji nisu spadali u djelokrug Odjela za bogoštovlje i nastavu i Odjela za pravosuđe. Unutarnja organizacija poslovanja vladinih odjela bila je u nadležnosti bana, što će se, kada je riječ o Odjelu za unutarnje poslove, a imajući u vidu vrlo širok opseg i raznovrsnost poslova u njegovoj nadležnosti, pokazati vrlo zahtjevnom zadaćom. U radu se na temelju arhivske građe, objavljenih izvora i relevantne literature analizira i prikazuje kako su hrvatski banovi organizirali poslovanje Odjela za unutarnje poslove često preraspodjeljujući poslove među postojećim odsjecima te osnivajući nove odsjeke, pododsjeke i grupe unutar pododsjeka. Autorica je obuhvatila razdoblje od osnivanja Zemaljske vlade 1869. do 1914. kada su gospodarski poslovi izdvojeni iz djelokruga Odjela za unutarnje poslove i dodijeljeni novoustrojenoj četvrtom vladinom Odjelu za narodno gospodarstvo.

Ključne riječi: Zemaljska vlada; Odjel za unutarnje poslove; 1869. – 1914.; organizacija poslovanja; Odsjek za narodno gospodarstvo; Odjel za narodno gospodarstvo

* Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta *Hrvatska i Europa: institucije i pojedinci u razvoju modernoga društva i države* (380-01-02-23-41 HEIP) koji financira Europska unija programom NextGenerationEU. Rad je znatno proširena verzija izlaganja održanog 25. rujna 2024. na *VII. kongresu hrvatskih povjesničara* u Osijeku.

Uvod

Zemaljska vlada kao najviši organ autonomne izvršne vlasti u banskoj Hrvatskoj uspostavljena je *Zakonskim člankom ob ustrojstvu autonomne hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade* (dalje: Zakon o ustrojstvu Zemaljske vlade)¹ sankcioniranim 20. travnja 1869.² Pravni temelj za donošenje Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade bila je Hrvatsko-ugarska nagodba kojom je utvrđeno da kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija imaju potpunu zakonodavnu i izvršnu autonomiju u poslovima unutarnje uprave, bogoštovlja, nastave i pravosuđa, zatim da na čelu autonomne Zemaljske vlade stoji ban odgovoran Saboru te da će Sabor na temelju prijedloga bana ustanoviti daljnje ustrojstvo Zemaljske vlade s previšnjim odobrenjem kralja.³

Prema Zakonu o ustrojstvu Zemaljske vlade „kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada“ dijelila se na tri, u svojim područjima samostalna i međusobno nezavisna, odjela: Odjel „za poslove unutarnje kao i za poslove zemaljskoga proračuna“ (dalje: UOZV), Odjel za bogoštovlje i nastavu i Odjel za pravosuđe. Svaki od odjela nosio je naziv „kraljevski hrvatsko-slavonsko-dalmatinski vladni odjel“ uz oznaku područja za koje je bio nadležan. Odjeli su bili podređeni banu koji je u skladu s odredbama Nagodbe bio na čelu Zemaljske vlade.⁴ Odgovornost bana i njegova zamjenika zemaljskom saboru propisana Zakonom o ustrojstvu Zemaljske vlade trebala je biti regulirana posebnim zakonom.⁵

Osim predstojnika odjela za UOZV kojeg se definira kao banova zamjenika, čime u odnosu na ostala dva predstojnika dobiva veću važnost,⁶ Zakon o ustrojstvu zemaljske vlade o predstojnicima odjela ne donosi nikakve odredbe. Što se tiče popunjavanja službenih mjesta „u svih strukah autonomne uprave zemaljske“ to je pravo pripadalo banu, osim onih „koja su u smislu postojećih ustanovah pridržana imenovanju Njegova Veličanstvu ili koja se po postojećem zakonitom običaju na ini način popuniti

1 *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* (dalje: *SZN*), god. 1869., komad III., br. 5., 7-12.

2 Tijek postupka donošenja Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade vidi u: *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1868. – 1871.*, 277-280, 432-437, 439-440, 504-507, 520-523, 540-545, 576-579; Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Knj. prva, 49-51.

3 Usp. §§ 47., 48., 50., 54. Nagodbe. „Zakonski članak o nagodi, koju s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija sklopiše za izravnjanje postojavih između njih državopravnih pitanjah“, *SZN*, god. 1868. (Drugo izdanje), komad V., br. 14.: 122; Kosnica, „Odjelni predstojnici u Zemaljskoj vladi“, 545.

4 Usp. §§ 1., 4.-5. Zakon o ustrojstvu Zemaljske vlade, *SZN*, god. 1869., 8.

5 Usp. § 9. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade, *SZN*, god. 1869., 10; To pitanje regulirano je detaljnije Zakonom od 10. siječnja 1874. o odgovornosti bana kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i odjelnih predstojnika Zemaljske vlade, *SZN*, god. 1874., komad II., br. 2., 3-10.; Opširnije o donošenju i odredbama toga zakona vidi: Čepulo, „Odgovornost i položaj bana i članova Hrvatske zemaljske vlade“, 256-272.

6 Usp. §. 10. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade, *SZN*, god. 1869., 10; Kosnica, „Odjelni predstojnici u Zemaljskoj vladi“, 546.

imaju“.⁷ Premda u Zakonu o ustrojstvu Zemaljske vlade to nije izrijeком navedeno, kralj je na prijedlog bana imenovao više upravne činovnike, odnosno odjelne predstojnike, odsječne savjetnike i tajnike⁸ do 1898. kad je za imenovanje vladinih tajnika ovlastio bana,⁹ a od 1895. i banske savjetnike kad je pri Zemaljskoj vladi ustrojen taj novi službeni položaj.¹⁰

U zakonu o ustrojstvu Zemaljske vlade (§§ 6-8.) detaljno su bili navedeni svi poslovi koji su spadali u djelokrug svakog od vladinih odjela. Nadležnost UOZV-a protezala se na izuzetno velik broj vrlo raznovrsnih poslova,¹¹ zbog čega će se, budući da je po Zakonu o ustrojstvu Zemaljske vlade unutarnje poslovanje pojedinih odjela određivao ban, organizacija rada toga odjela pokazati kao vrlo zahtjevna zadaća.¹² Za razliku od ustroja druga dva odjela, hrvatski će banovi vrlo često naredbodavnim putem provoditi preraspodjelu poslova među postojećim odsjecima UOZV-a te osnivati nove odsjeke, pododsjeke i grupe unutar pododsjeka.

Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade 1869.: „sistematiziranje četiri odsjeka” i imenovanja viših upravnih službenika

Nakon što je vladar sankcionirao Zakon o ustrojstvu Zemaljske vlade, ban Levin Rauch je 4. svibnja 1869. posredstvom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra Kolomana Bedekovića kod Središnje vlade u Budimpešti dostavio kralju prijedlog imenovanja trojice „činovnikah zemaljske vlade“, odnosno odjelnih predstojnika. Što se tiče ostalog činovništva Zemaljske vlade čije je imenovanje pripadalo vladaru, kao i onih čije je imenovanje bilo u nadležnosti bana, Rauch je smatrao da, uzimajući u obzir zahtjeve javne službe o njihovu broju i potrebnim sposobnostima, odluka treba biti donesena tek nakon što se saslušaju mišljenja njemu podčinjenih odjelnih predstojnika. S obzirom na to da je sve dok se to ne uredi posebnim zakonom uz imenovanje trebalo odrediti i plaće odjelnih predstojnika, Rauch je po uzoru na „dnevni razred“ za sve kraljevske

7 Usp. §. 16. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade, *SZN, god. 1869.*, 11.

8 HR-HDA-78-PRZV, kut. 10, k. br. 1259-1871., prijepisi dokumenata iz 1869.: k. br. 1624-1869., br. 286/B.; br. zapis. 1624/Pr.-1869. (Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar Bedeković predstavkom od 12. svibnja 1896. obavještava bana Raucha o imenovanjima odjelnih predstojnika „previšnjim rješenjem od 10. svibnja o. g.”); k. br. 2559-1869., br. 473/B.; br. zapis. 2559/Pr. (Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar Bedeković predstavkom od 21. srpnja 1869. izvještava Raucha da je kralj 19. srpnja imenovao odsječne savjetnike i tajnike pri odjelima Zemaljske vlade.) O postupku imenovanja odjelnih predstojnika vidi: Čepulo, „Odgovornost i položaj bana i članova Hrvatske zemaljske vlade“, 244-245.

9 „Razpis bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 18. srpnja 1898. br. 2978. predsj., kojim se proglašuje previšnje rješenje u pogledu imenovanja tajnika kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade“, *SZN, god. 1898.*, komad VII., br. 39., 333.

10 „Zakon od 1. svibnja 1895., kojim se ustrojavaju mjesta banskih savjetnika kod. kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade“, *SZN, god. 1895.*, komad VIII., br. 31., 205-206.

11 Usp. §. 6. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade, *SZN, god. 1869.*, 8-9.

12 §. 17. Zakona o ustroju Zemaljske vlade, *SZN, god. 1869.*, 11.

činovnike austrijskog dijela Monarhije, a koji su se uvažavali i u kraljevinama krune sv. Stjepana ostao pri svom izvornom prijedlogu koji je predložen Saboru po kojemu odjelni predstojnici pripadaju „u IV. dnevni razred“ s godišnjom plaćom od 4000 for., a predstojniku UOZV-a kao banovom zamjeniku pripada i godišnji dodatak od 1000 for.¹³ Uvažavajući samo zahtjeve javne službe i „političku bezpriekornost“, „a napose osobnu odanost k načelom vlade“ za odjelne je predstojnike Rauch predložio: Roberta pl. Zlatarovića, dvorskog savjetnika kod Kraljevskog namjesničkog vijeća kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije za predstojnika UOZV-a, Dragutina Pogledića-Kurilovečkog, dotadašnjeg savjetnika kod Namjesničkog vijeća za predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, te Josipa Žuvića-Bribirskoga, tadašnjeg državnog nadodvjetnika Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za predstojnika Odjela za pravosuđe. Budući da je prema Zakonu o ustrojstvu Zemaljske vlade nova autonomna vlada trebala započeti s radom unutar mjesec dana od sankcije tog zakona,¹⁴ Rauch je zamolio ministra Bedekovića da prijedloge što prije podnese kralju na odobrenje.¹⁵ Već 10. svibnja 1869. kralj je previšnjim rješenjem imenovao predložene predstojnike odjela Zemaljske vlade.¹⁶

Krajem lipnja 1869. Rauch je kralju uputio više prijedloga koji su se odnosili na imenovanja ostalog višeg upravnog osoblja pri vladinim odjelima, ali i na neka druga pitanja vezana uz formiranje i ustrojstvo prve Zemaljske vlade. Što se tiče UOZV-a vladaru je 30. lipnja 1869. na odobrenje predložio „sistemiziranje četiri odsjeka“ toga odjela s detaljnim popisom poslova iz djelokruga svakog odsjeka te je predložio četvoricu odjelnih savjetnika i četvoricu odjelnih tajnika s pripadajućim plaćama. Također je zatražio odobrenje da zdravstvene poslove i nadalje pri UOZV-u obavlja dotadašnji „pralječnik“ (protomedik, tj. vrhovni zemaljski liječnik) te da se njemu kao banu u skladu sa Zakonom o ustrojstvu Zemaljske vlade ostavi da u skladu s uredovnim potrebama i zemaljskim proračunom „ustroji“ ostalo osoblje odjela.¹⁷ Za odjelne savjetnike¹⁸ Rauch je predložio: Ivana Jurkovića, dotadašnjeg savjetnika pri Namjesničkom vijeću s plaćom od 3000 for., Antuna Stojanovića, načelnika i suca grada Osijeka s plaćom od 3000 for., Stjepana Hervoića, velikog bilježnika Varaždinske županije s plaćom od

13 Osnova zakonskoga članka o ustrojstvu autonomne hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade koju je Rauch podnio Saboru 3. ožujka 1869. sadržavala je (§. 15.) i tablični prikaz kategorija osoblja Zemaljske vlade s pripadajućim plaćama. U osnovi su se predstojnici vladinih odjela nazivali banskim savjetnicima, odjelni tajnici banskim tajnicima, a odjelni koncipijenti (konceptisti) banskim koncipijentima. Centralni je odbor u izvješću o zakonskoj osnovi podnesenom Saboru 16. ožujka 1869. te nazive upravnih činovnika u zakonskoj osnovi izmijenio, da bi u daljnjem tijeku postupka donošenja Zakona o ustroju Zemaljske vlade §. 15. s pripadajućim iskazom osoblja i plaća bili u potpunosti izostavljeni. *Dnevnik sabora 1868. – 1871.*, 279, 433, 435; Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu*, Knj. prva, 49–51.

14 Usp. §. 20. Zakona o ustroju Zemaljske vlade, *SZN, god. 1869.*, 11.

15 HR-HDA-78-PRZV, kut 10, k. br. 1259-1871, dok. k. br. 1624-1869, br. 286/B. Prijepis.

16 HR-HDA-78-PRZV, kut 10, k. br. 1259-1871, dok. k. br. 1624-1869, br. zapis. 1624/Pr-1869. Prijepis

17 HR-HDA-78-PRZV, kut 10, k. br. 1259-1871., dok. k. br. 2559-1869., br. 473./B. Prijepis

18 U dokumentima se za ovu kategoriju viših vladinih službenika osim naziva odjelni savjetnici koristi i naziv odsječni savjetnici.

2500 for., te Augusta Dutkovića, velikog bilježnika Zagrebačke županije s plaćom od 2500 for. Također predlaže da dotadašnji praliječnik dr. Josip Schlosser sa svojim dotadašnjim funkcijama i plaćom i dalje ostane u tom odjelu. Za odjelne tajnike predloženi su dotadašnji tajnici pri Namjesničkom vijeću: Mirko Halper, Mirko Kršnjavi, Ivan Vardian i Vatroslav Sieber, a za svakog od njih predviđena je godišnja plaća od 1800 for.¹⁹

Posebnom predstavkom 30. lipnja 1869. Rauch je izvijestio kralja da se u okviru Zemaljske vlade imaju „po pravilnom“ shvaćanju javne službe iz tri vladina odjela „poslovi presidialni spojiti u jedan poseban presidialan ured“ kojim će on osobno predsjedati. Uzevši u obzir važnost tih poslova, ističe ban, nužno je da taj ured ima i odgovarajuće osoblje, pa stoga predlaže da se „u tu svrhu sistematizira jedan posebni odjelni savjetnik“ za administraciju prezidijalnih poslova. Za odjelnog savjetnika pri Predsjedništvu Zemaljske vlade s godišnjom plaćom od 3000 for. Rauch predlaže Maksima Mihalića načelnika grada Zagreba.²⁰ Predložene odjelne, odnosno odsječne savjetnike i tajnike UOZV-a, kralj je imenovao 19. srpnja 1869.,²¹ a Zemaljska vlada započela je s radom 16. kolovoza 1869. godine.

UOZV 1870. – nova preraspodjela poslova među odsjecima i osnivanje pomoćnih ureda Zemaljske vlade pod upravom UOZV-a

Već u prvoj godini rada Zemaljske vlade Rauch je reorganizirao unutarnje poslovanje UOZV-a uvelike mijenjajući djelokrug poslovanja odsjeka. Iz popisa poslova koji su spadali u djelokrug svakog od četiriju odsjeka UOZV-a iz kolovoza 1870.²² u koji su naknadno u rujnu dopisane ispravke²³ vidljivo je da je u međuvremenu, od 30. lipnja 1869. kada je Rauch predložio vladaru na odobrenje sistematiziranje tog odjela u četiri odsjeka pa do razdiobe u kolovozu i njezina ispravka u rujnu 1870., provedena preraspodjela poslova među odsjecima koja se značajno, s izuzetkom II. odsjeka, razlikovala od one iz lipnja 1869. godine.²⁴

19 HR-HDA-78-PRZV, kut 10, k. br. 1259-1871., dok. k. br. 2559-1869., br. 473./B. Prijepis

20 HR-HDA-78-PRZV, kut 10, k. br. 1259-1871., dok. k. br. 2559-1869, br. 476./B. Prijepis. Prilikom prijepisa dok. br. 476./B. iz 1869. došlo je do pogreške te je naveden datum 30. lipnja 1871. umjesto 30. lipnja 1869.

21 HR-HDA-78-PRZV, kut 10, k. br. 1259-1871., dok. k. br. 2559-1869, br. zapis 2559./Pr.

22 Sredinom kolovoza 1870. provedena je preraspodjela kojom je III. Odsjek, koji je u odnosu na ostale odsjeka imao u svojoj nadležnosti manji broj poslova, preuzeo dio njihovih. HR-HDA-78-PRZV, kut. 8, br. 1390/Pr-1870. (Dopis „svim odsjekom odjela za poslove nutarnje“ od 11. kolovoza 1870. potpisao je predstojnik UOZV-a Zlatarović.)

23 Prilikom razdiobe poslova između II. i III. odsjeka provedene u kolovozu došlo je do pogreške koja je u rujnu ispravljena. HR-HDA-78-PRZV, kut. 8, dok. k. br. 1390-1870., br. 1619/Pr-1870.

24 Usp: HR-HDA-78-PRZV, kut 10, k. br. 1259-1871., dok. k. br. 2559-1869., br. 473./B. Prijepis; HR-HDA-78-PRZV, kut. 8, br. 1390/Pr-1870. (Uz dok. br. 1390/Pr. od 11. kolovoza 1870. priložen je i popis poslova po odsjecima nakon 15. kolovoza 1870. u koji su naknadno unesene i ispravke od 12. rujna 1870.)

Prema popisu iz 1870. poslovi su među odsjecima UOZV-a bili razdijeljeni na sljedeći način:

- I. odsjek: 1) „urbarska odnošenja, i regalia vlastelinska (...)“; 2) uprava zemaljskim zakladama s proračunima (ako ne pripadaju u djelokrug IV. odsjeka ili Odjela za bogoštovlje i nastavu); 3) uprava zemaljskih i zakladnih „imućtvah“ i nepokretnina, uključujući i tzv. zemaljsku bolnicu (osim onih koje pripadaju Odjelu za bogoštovlje i nastavu); 4) poslovi zemaljskog arhiva; 5) „veresione, štedione, založnice“ i drugi na javnu veresiju odnoseći se zavodi; 6) „provijđenje“ protiv gladi i oskudici; 7) uboški zavodi i zaklade; 8) sudjelovanje u financijskim, naročito carinskim, mitničkim, poreznim, katastarskim, monopolnim i potrošarinskim poslovima; 9) zemljorasteretni poslovi.
- II. odsjek: 1) poljodjelstvo, stočarstvo, konjogojstvo, gospodarstvena veresija, poljodjelstvena „assikuracija“ i zaklade za zemaljsku kulturu; 2) šumarstvo, državni šumarski ispiti i lovstvo; 3) vrhovna uprava poljodjelstvene i gospodarske nastave, napose Križevački gospodarski zavod; 4) rudarstvo (ako ne spada pod §. 9. Nagodbe); 5. trgovina i obrtništvo; 6) „privilegia za pronasašće i zemaljske povlastnice na obrtnička poduzetja“; 7) „javno obćenje po kopnu i po vodi“ (državne ceste, zemaljske i kotarske ceste, brodarenje rijekama, željeznice, pošte, brzojavi, dostavnička poduzeća ako ti poslovi ne spadaju pod §. 9. Nagodbe); 8. redarstvo koje se odnosi na javna glasila; 9) rukovanje vodnim pravom, uređivanje rijeka i potoka, vodovodi za natapanje zemlje, isušivanje močvara; 10) gospodarska, trgovačka, obrtnička, parobrodarska i željeznička društva; 11) javne građevine i „izvlastba“; 12) „personalia“ zemaljskih građevnih činovnika (osim imenovanja).
- III. odsjek: 1) redarstveni i oružnički poslovi; 2) literarna i zabavna društva; 3) popis stanovništva i statistika; 4) pretprežni poslovi; 5) diobe i „razkomadanje“ zemljišta; 6) poslovi kolonizacije, iseljavanja i naseljavanja; 7) šumsko i poljsko redarstvo; 8) nagrade za spas života; 9) nagrade za tamanjenje grabežljivih zvijeri; 10) predmeti o kućarenju; 11) „rukovanje zakonah odnosećih se na saborske izbore i na zemaljsko zastupstvo“.
- IV. odsjek: 1) obavljanje ekonomskih i računskih poslova Odjela za unutarnje poslove; 2) uprava i nadziranje javnog prava; 3) „rukovanje državlanskih prava pojedinačah“; 4) uprava županijskih i gradskih municipija, slobodnih kotara i općina sa zakladama ovih korporacija, ako ne spadaju pod Odjel za bogoštovlje i nastavu; 5) računarski poslovi političke uprave, uključujući i proračune i s njima povezane „ekonomičke“ i računarske poslove upravnih grana navedenih pod 4. točkom; 6) zemaljske granice i teritorijalne rasprave između županija i općina; 7) proglašavanje svih zakona; 8) izdavanje zbornika; 9) uprava zemaljskoga proračuna (...); 10) uprava zemaljskom blagajnom i računovodstvom; 11) poslovi glede „nahodnikah“; 12) kaznionice (do zakonitoga uređenja); 13)

bolnice i drugi zdravstveni zavodi; 14) zaklade zdravstvenih zavoda; 15) zdravstveno osoblje (osim imenovanja); 16) nadziranje ljekarni, toplica i ljekovitih izvora; 17) zdravstveno redarstvo.²⁵

Do Rauchova odlaska s banske funkcije u siječnju 1871. ustrojeni su kao vladini pomoćni uredi Zemaljski arhiv,²⁶ Zemaljska blagajna²⁷ i Računarski ured²⁸ čije se djelovanje protezalo na sva tri vladina odjela, ali su bili pod upravom UOZV-a. Pomoćnim uredom Zemaljske vlade, odnosno UOZV-a smatrano je od 1869. i Zemljorasteretno ravnateljstvo.²⁹

UOZV od 1871. do 1881. – osnivanje novih odsjeka

Novim hrvatskim banom 26. siječnja 1871. imenovan je dotadašnji hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar pri Središnjoj vladi Bedeković, a imenovani su i novi predstojnici vladinih odjela.³⁰ Predstojnikom UOZV-a, ujedno i banovim zamjenikom, imenovan je Mirko Šuhaj, dotadašnji bliski suradnik novoga bana, odnosno njegov savjetnik pri Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom ministarstvu u Budimpešti.³¹ Ubrzo nakon imenovanja Bedeković je 18. ožujka 1871. izdao Naredbu kojom se iz djelokruga poslova IV. Odsjeka, zbog važnosti i opsežnosti, izdvajaju poslovi zdravstva i dodjeljuju

25 HR-HDA-78-PRZV, kut. 8, br. 1390/Pr-1870.

26 Uređenje Zemaljskog arhiva bilo je regulirano Zakonskim člankom VII. 1870. sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o uređenju zemaljskoga arhiva sankcioniranim 12. rujna 1870. *SZN, god. 1870.*, komad XVI., br. 53., 310-311. O postupku donošenja tog zakona vidi: Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu, Knj. prva*, 110-111.

27 Na temelju §. 6. Zakona o ustroju Zemaljske vlade ustrojen je kod Zemaljske vlade Zakonskim člankom XIX. 1870. koji je sankcioniran 29. prosinca 1870. blagajnički ured pod nazivom „kraljevska hrvatsko-slavonska zemaljska blagajna“ kao cjeloviti dio Zemaljske vlade koji se smatrao „kao pomoćni ured iste“. Prema Zak. čl. XIX. osoblje blagajne „podstoji in personalibus banu, a glede uredovnoga rukovanja odjelu za unutarnje poslove; djelovanje njegovo proteže se na sva tri vladina odjela“. Usp. *SZN, god. 1871.*, komad V., br. 7., 75-76.; Beuc, *Povijest institucija državne vlasti*, 288; O postupku donošenja tog zakona vidi: Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu, Knj. prva*, 62-63.

28 „Zakonski članak XXI. 1870., sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ob ustroju računovodstva kao pomoćnoga ureda kralj. zemaljske vlade“ kralj je sankcionirao 29. prosinca 1870. godine. Njime se na temelju §. 6. Zakona o ustroju Zemaljske vlade za Zemaljsku vladu ustrojava „računarski ured“ s čijim početkom rada se ukida dotadašnje „državno računovodstvo“. Računarski ured „sačinjava cjeloviti dio zemaljske vlade, i smatra se kao pomoćni ured iste“. Osoblje Računarskog ureda „podstoji in personalibus banu, a glede uredovnoga rukovanja vladnomu odjelu za unutarnje poslove, djelovanje njegovo proteže se na sva tri vladna odjela“. Usp. *SZN, god. 1871.*, komad V., br. 9., 80; Beuc, *Povijest institucija državne vlasti*, 288. O postupku donošenja tog zakona vidi: Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu, Knj. prva*, 88.

29 O razvoju te institucije od 1850. do 1869. opširnije vidi: Beuc, *Povijest institucija državne vlasti*, 288.

30 Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 246.

31 Kosnica, „Odjelni predstojnici u Zemaljskoj vladi“, 550.

se novoustrojenom posebnom petom (V.) odsjeku UOZV-a. Uprava novoustrojenim odsjekom za poslove zdravstva povjerena je praliječniku dr. Schlosseru. Istom predsjedničkom naredbom, radi svrsishodnije razdiobe poslova među pojedinim odsjecima, poslovi poljskog i šumskog redarstava, koji su u rujnu 1870. dodijeljeni III. odsjeku izdvojeni su iz tog odsjeka te su s „obzirom na srodnost njihovu sa agendom“ II. odsjeka dodijeljeni tom odsjeku.³²

Novo rješenje bana Bedekovića od 10. lipnja 1871. kojim je „agenda diobah i razkomadanja zemljištah“ izdvojena iz III. odsjeka i dodijeljena IV. odsjeku izazvalo je nezadovoljstvo odsječnog savjetnika pri IV. odsjeku Augusta Dutkovića koji je tim povodom 13. lipnja 1871. uputio Bedekoviću predstavku. Smatrajući da je IV. odsjeku nanesena nepravda Dutković „pokorno“ primjećuje da IV. odsjek ima nešto manje dodijeljenih poslova, ali, u odnosu na druge odsjeke, ima i dvostruko manji broj činovnika. Osim toga, odsječni savjetnik upozorava bana da će ova odluka štetiti „previšnjoj službi“, jer IV. odsjek nema osoblja „agendi toj vještoga“ koje bi znalo s tim u vezi dodijeljene mu predmete, a po novom „prilično smušenom zakonu rukovati“.³³ Dutković smatra da bi bilo od „neizmjerne koristi“ da se poslovi dioba dodijele odsjeku koji je sastavljao novi zakon, jer je on za „druge laike prilično nerazumljiv“. Ne usuđuje se odsječni savjetnik tobože ni pomisliti da je razlog za navedenu odluku potaknut činjenicom da IV. Odsjek, koji je uz jednaki posao kao i drugi odsjeci nadležan i za ogromnu „agendu kaznioničku“,³⁴ nema gomilu zaostalih predmeta kao neki drugi odsjeci.³⁵ Usprkos uvjerljivoj argumentaciji odsječnog savjetnika Bedeković je ostao pri svojoj odluci te su poslovi „diobe i razkomadanje zemljištah“ ostali u nadležnosti IV. odsjeka.³⁶

Značajnije promjene u poslovanju zemaljske uprave uslijedit će u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića, obilježeno snažnom reformskom djelatnošću čije su glavne značajke, s jedne strane, bile etatizacija i centralizacija upravnih poslova, a s druge izraženija izgradnja javnih službi obilježena uključivanjem u državnu upravu i vanjskih stručnjaka.³⁷ Potonja orijentacija izražena je *Zakonom* od 15. studenoga 1874. *ob uredjenju zdravstva u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* kojim je pri Zemaljskoj vladi, odnosno UOZV-u predviđeno osnivanje „zemaljsko zdravstvenoga vieća“ sastavljenog od

32 HR-HDA-78-PRZV, kut. 8, k. br. 1390-1870., br. 564./Pr. („Predsjednička naredba“ od 18. ožujka 1871.); Vidmar, „Registratura Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade“, 414.

33 Dutković vjerojatno misli na Zakonski članak IV. 1870. sabora kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije o uređenju zadruga koji je sankcioniran 12. rujna 1870. *SZN, god. 1870.*, komad XVI., br. 50., 293-305. Zemaljska vlada, UOZV, izdala je 21. travnja 1871. naputak za provedbu Zak. čl. IV: 1870. *SZN, god. 1871.*, komad XV., br. 44., 235-244.

34 Zakonom od 16. rujna 1876. uprava samostalnih zemaljskih kaznionica izlučena je od 1. siječnja 1877. iz djelokruga Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade te prenesena u djelokrug vladinog Odjela za pravosuđe. *Usp. SZN, god. 1876.*, komad XXVII., br. 81., 657.

35 HR-HDA-PRZV/78., kut. 8, k. br. 1390-1870., br. 1101-1871 (Predstavka A. Dutkovića banu Bedekoviću od 13. lipnja 1871.)

36 *Usp. HR-HDA-78-PRZV, kut 127, k. br. 3814-1881., br. 3323-Pr-1881.* („Razdioba poslova kod kralj. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade“ počevši od 1. siječnja 1882.)

37 Čepulo, „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi“, 123-125.

stručnog osoblja s praliječnikom kao odsječnim savjetnikom i sa zemaljskim veterinarom.³⁸ Zemaljsko zdravstveno vijeće definirano je zakonom kao vladino savjetodavno tijelo u svim poslovima vezanim uz zdravstvo sa zadaćom pružanja potpore vladi svojim stručnim znanjem, savjetima i prijedlozima.³⁹

Sličnim tragom išlo se i prilikom postavljanja temelja za organizaciju zemaljske statistike Hrvatske i Slavonije kad su Zakonom od 18. veljače 1875. kod Zemaljske vlade ustrojeni Statistički ured kao izvršno tijelo službene statistike koje „ravna zemaljskom statistikom“ i prikuplja, obrađuje i objavljuje statističke podatke te Statističko vijeće kao „sbor vještaka“ sastavljen od predstavnika pojedinih upravnih struka i vještaka koje imenuje ban koji je ujedno i predstojnik Vijeća. S obzirom na to da djelokrug dvaju novoosnovanih tijela nije bio propisan Zakonom, trebao ga je posebnim naputcima urediti ban.⁴⁰ Nakon što je saslušao mišljenja članova Statističkog vijeća, na što ga je obvezivao Zakon od 18. veljače, ban Mažuranić je 2. kolovoza 1875. izdao Naputak kojim je utvrđen djelokrug Zemaljskog statističkog vijeća kao savjetodavnog tijela Zemaljske vlade, prava i dužnosti njegovih članova, poslovnik Vijeća te svrha, organizacija i zadaća Statističkog ureda koji je, kako se navodi, u svojoj strukovnoj djelatnosti samostalan, a u službenim i disciplinskim poslovima podređen Zemaljskoj vladi, odnosno UOZV-u.⁴¹ Statistički ured smatran je pomoćnim uredom Zemaljske vlade.⁴²

Nakon Zakona o uređenju zdravstvene službe i Zakona o ustroju statističkog ureda i vijeća za zemaljsku statistiku Mažuranićeva je vlada na nekim sličnim odrednicama 28. lipnja 1876. u saborsku proceduru uputila osnovu zakona o ustroju vijeća za zemaljsku kulturu i njegovih odbora kao strukovnog organa kojem je zadaća, kako je bilo istaknuto u obrazloženju, stručnim savjetima i prijedlozima središnjoj upravi sustavno i svestrano pridonijeti podizanju i unapređivanju narodnog gospodarstva, prvenstveno zemaljskog ratarstva i šumarstva.⁴³ *Zakon ob ustrojenju vijeća za zemaljsku kulturu i njegovih odbora* sankcioniran je 26. studenoga 1876.⁴⁴ Zemaljsko kulturno

38 *SZN, god. 1874.*, komad XXIII., br. 53., 435; O postupku donošenja Zakona o zdravstvu i njegovim odredbama glede upravljanja zdravstvom vidi: Čepulo, „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi“, 114-116, 125.

39 Opširnije o ulozi i zadaćama Zdravstvenog vijeća, njegovu sastavu, imenovanju članova, trajanju mandata vidi: § 10-14. Zakona o uređenju zdravstva, *SZN, god. 1874.*, 438-439.; Čepulo, „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi“, 115.

40 „Zakon od 18. veljače 1875. ob ustroju ureda i vijeća za zemaljsku statistiku u Hrvatskoj i Slavoniji“, *SZN, god. 1875.*, komad VIII., br. 11., 133-134.; Vrbanić, „Temeljna načela za organizaciju hrvatske službene statistike“, 44.; O postupku donošenja tog Zakona i njegovim odredbama vidi: Čepulo, „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi“, 116-121.

41 „Naputak o djelokrugu i poslovnicah vijeća i ureda za zemaljsku statistiku u Hrvatskoj i Slavoniji“, *SZN, god. 1875.*, komad XXV., br. 52., 560.

42 Beuc, *Povijest institucija državne vlasti*, 288; Žigrović-Pretočki, *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 87; Usp. Čepulo: „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi“, 124.

43 O obrazloženju zakonske osnove i saborskoj raspravi o prijedlogu opširnije vidi: Čepulo, „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi“, 121-123; Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu, Knj. prva*, 271-272.

44 „Zakon ob ustrojenju vijeća za zemaljsku kulturu i njegovih odbora“, *SZN, god. 1876.*, 751-753.

vijeće smatralo se „savjetujućim tielom“ za sve poslove „zemaljske kulture“ kojem je, kao i podžupanijskim kulturnim odborima, ovim Zakonom bio utvrđen sastav,⁴⁵ način imenovanja njegovih članova i mandat. Zemaljskim kulturnim vijećem predsjedavao je predstojnik UOZV-a, a u slučaju njegove spriječenosti vladin izvijestitelj za gospodarstvo koji je bio i redoviti član Vijeća.⁴⁶ Od 1. rujna 1883. ovaj će Zakon vrijediti i za bivše krajiško područje sjedinjeno s banskom Hrvatskom 1881.⁴⁷

Prvi put nakon Nagodbe pitanje ustroja građevne uprave bilo je regulirano *Zakonskim člankom XX.* iz 1870. o ustroju građevne uprave,⁴⁸ koji je nakon objavljivanja provedbene Naredbe UOZV-a Zemaljske vlade stupio na snagu 1. rujna 1871. godine. Tim je zakonom pozivom na §. 6. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade određeno da svim javnim građevinama u Hrvatskoj i Slavoniji, osim onih koje su državne i kao takve spadaju pod zajedničku upravu, „kano granom političke administracije“ upravlja Zemaljska vlada. Donošenjem ovog Zakona ukinuto je „kralj. hrvat.-slavon. gradjevno ravnateljstvo“ koje je kao zemaljska građevna oblast osnovano 1862. godine, a nakon osnivanja Zemaljske vlade 1869. bilo je do 1871. njezin posebni pomoćni ured.⁴⁹ Prema provedbenoj Naredbi od 30. kolovoza 1871. za sve tri građevinske struke – vodogradnju, cestogradnju i zgradarstvo – za obavljanje tehničkih poslova ustanovljen je pri Zemaljskoj vladi poseban „Gradjevni odsiek“ čije tehničko osoblje „sačinjava posebni konkretualni štatus“.⁵⁰ Naredbom su utvrđeni i detaljno razrađeni tehnički poslovi koji spadaju u nadležnost Građevnog odsjeka Zemaljske vlade.⁵¹ Iako Milan Smrekar navodi da je 1871. osnovan poseban Građevni odsjek pri UOZV-u, prema riječima Bogoslava Šuleka građevna je uprava sve do 1876. bila samo „prikrpa II. odsjeka“ vladinog Odjela za unutarnje poslove.⁵² Šulekov navod potvrđuje Naredba bana Ivana Mažuranića od 8. svibnja 1876. „o popunjenju djelokruga kr. gradjevnoga odsjeka i o njegovu odnošaju prema kr. hrvatsko-slavonskoj-dalmatinskoj vladi“ koju je donio nakon što je na inicijativu građevnog savjetnika Jurja Augustina u travnju iste godine sazvao povjerenstvo na kojemu je prevladalo mišljenje da bi Građevni odsjek umjesto dotadašnjeg položaja trebao dobiti veću samostalnost. Mažuranićevom Naredbom javne su građevine i „tehnički dio iz vlastbe“,

45 Zemaljsko kulturno vijeće bilo je sastavljeno od stručnjaka za sve grane gospodarstva i šumarstva: za poljoprivredu, šumarstvo, vinogradarstvo i šumarstvo, stočarstvo, poljsko redarstvo, lovstvo, vodno pravo, uređenje potoka i rijeka, odvodnju, za gospodarsku i šumarku statistiku, „gospodarstvenu vjeresiju“, za osiguranje „zemaljah i domaćega blaga“ te gospodarsku i šumarsku nastavu. Usp. *SZN, god. 1876.*, 751-752.

46 *Isto*, 752.

47 Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu, Knj. prva*, 272-273.

48 „Zakonski članak XX. 1870., sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ob ustrojstvu gradjevne uprave“ sankcioniran je 29. prosinca 1870. *SZN, god. 1871.*, 77-78.

49 *Isto*, 77-78; Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu, Knj. prva*, 152-153.

50 „Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odiela za unutarnje poslove od 30. kolovoza 1871. br. 3424“, *SZN, god. 1871.*, 345-346.

51 Vidi: *Isto*, 346, 350-351.

52 Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu, Knj. prva*, 153; Šulek, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, 129.

kao i uprava zemaljskog graditeljstva, izlučeni iz djelokruga II. odsjeka i dodijeljeni Građevnom odsjeku koji je „*svakomu* inomu *odsjeku* pojedinih odjela vlade u svem *ravnopravan*“. Na čelu Građevnoga odsjeka stajao je „*gradjevni savjetnik*“, kao izvijestitelj u svom djelokrugu“ jednak „sa svim inim *odsječnim savjetnikom*“ i kao takav bio je odgovoran „za točno i uspješno uredovanje svoga odsjeka“. ⁵³ Preustrojem u posebni odsjek UOZV-a Građevni će odsjek imati četiri „*razreda*“: za gradnju i održavanje cesta, za vodograđevine („*gradjevine na vodi*“), za građevine na kopnu i arhitekturu i tehničko računovodstvo. ⁵⁴

Posebni VII. odsjek UOZV-a koji je upravljao poslovima rasterećenja, odnosno „odkupom izvanselišnih, gornih, činženih i krčevinskih“ zemljišta, ustrojen je, po svemu sudeći, prije priključenja Vojne krajine banskoj Hrvatskoj i to vjerojatno u vrijeme bana Mažuranića nakon donošenja urbarijalnog zakona 10. siječnja 1876. ⁵⁵ U prilog ovoj tezi ide i podatak da je nakon ujedinjenja vojnog i civilnog područja 1881. pri UOZV-u ustrojen samo jedan novi, i to VIII. odsjek, o čemu će u nastavku biti više riječi.

Sjedinjenje Vojne krajine i banske Hrvatske 1881. – proširenje teritorijalne nadležnosti Zemaljske vlade i organizacija poslovanja UOZV-a

Nakon što je ban Mažuranić u veljači 1880. odstupio s funkcije, između ostalog i zbog zastoja u provedbi ujedinjenja Vojne krajine s banskom Hrvatskom, ⁵⁶ dugogodišnji proces „stapanja“ tih dvaju područja okončan je 1881. pod njegovim nasljednikom Ladislavom Pejačevićem. ⁵⁷ Manifestom bivšim „vjernim Krajišnicima“ s popratnim dokumentima kralj je 15. srpnja 1881. objavio sjedinjenje krajiškoga područja s kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom, a nakon ukidanja privremene krajiške vlade 1. kolovoza uprava nad sjedinjenim područjem predana je banu Pejačeviću kao kraljevu povjereniku. ⁵⁸ Pejačević je 24. prosinca 1881. izdao Naredbu kojom se vrhovna uprava bivšeg krajiškog područja predaje Zemaljskoj vladi te će od 1. siječnja 1882. tri odjela Zemaljske vlade preuzeti sve poslove navedene u §§ 6-8. Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade koje je na temelju carskog „zapovjednog pisma“ od 8. lipnja 1871. obavljalo Glavno zapovjedništvo u Zagrebu kao krajiška zemaljska upravna oblast. ⁵⁹

53 „Preustrojenje građevnoga odsjeka“, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu*, 1876, br. 6., 284-285; Šulek, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, 129.

54 Šulek, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, 129.

55 „Zakon od 10. siječnje 1876. o konačnom rasterećenju izvanselišnih, krčevinskih, gornih i činženih zemaljah“, *SZN, god. 1876.*, komad IV., 131-136.

56 Čepulo, *Hrvatska pravna povijest*, 188; Ostajmer, Župan, „Consolidation of the Dualistic System“, 161-162.

57 Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 501.

58 Turkalj, *Pravaški pokret 1878. – 1887.*, 173; Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 504.

59 „Naredba bana kraljevinah Hrvatske i Slavonije, i kao kralj. povjerenika u poslu sjedinjenja hrvatsko-slavonske Krajine od 24. prosinca 1881. br. 3323. pr. (...)“, *SZN, god. 1881.*, 543-544. O uređenju civilne uprave u Vojnoj krajini od 1871. do kraja 1870-ih vidi: Dobrovšak, „Zakonodavna i izvršna vlast u hrvatskim zemljama od 1790. do 1918.“, 82.

Zbog proširenja teritorijalne nadležnosti Zemaljske vlade uslijedila je i preraspodjela poslova i povećanje broja odsjeka pri UOZV-u. Prema *Razdiobi poslova kod kralj. br. slav. dalm. zemaljske vlade* koja je stupila na snagu 1. siječnja 1882. UOZV je podijeljen na osam odsjeka. Poslovi imovnih općina i šumskog redarstva bivšeg krajiškog područja dodijeljeni su II. odsjeku koji bi se, s obzirom na to da odsjeci tada još nisu imali imena, mogao nazvati „narodno-gospodarstveni“,⁶⁰ oružnički poslovi pripali su III. odsjeku, poslovi koji su se odnosili na zdravstvo i veterinarstvo raspoređeni su u V. odsjek nadležan za poslove zdravstva, dok je VI. građevni odsjek u buduću bio zadužen za građevne poslove na inkorporiranom području. Za poslove dotadašnjeg krajiškog Odjela za unutarnje poslove, ako nisu na navedeni način prešli u djelokrug drugih odsjeka, u smislu Naredbe od 24. prosinca 1881. ustrojen je novi VIII. odsjek UOZV-a.⁶¹

Organizacija poslovanja UOZV-a u vrijeme bana Khuen-Héderváryja

Nakon što je kraljevski komesar Hermann Ramberg umirio protumađarski bunt izazvan aferom s dvojezičnim grbovima na financijskim zgradama, 1. prosinca 1883. banom je, na iznenađenje hrvatske javnosti i uz negodovanje gotovo svih političkih čimbenika, imenovan Károly (Dragutin) Khuen-Héderváry,⁶² čija je uprava od početka imala vidljiv pečat birokratizacije hrvatskog društva i politike s osloncem na određene društvene skupine i pojedince spremne surađivati s režimom.⁶³ Među potonjima u njegovo je vrijeme istaknuto mjesto pripadalo imenovanim predstojnicima vladinih odjela koji su svi bili i saborski zastupnici.⁶⁴ Nakon što je uoči Khuenovog imenovanja umirovljen Jovan Živković, koji je dužnost predstojnika UOZV-a „duboko osvjedočen o koristi“ Nagodbe i o „spasonosnom i blagodatnom njenom djelovanju“ obavljao 10 godina za vrijeme banova Mažuranića i Pejačevića, novim je odjelnim predstojnikom 20. veljače 1884. na Khuenov prijedlog imenovan Danilo (Dane) Stanković, vijećnik Kraljevskog stola sedmorice. On je u vrijeme bana Mažuranića kao odjelni savjetnik bio na čelu Odjela za pravosuđe sve do početka 1876. kad je predstojnikom toga odjela imenovan Marijan Derenčin.⁶⁵ Preuzimajući dužnost Stanković je izrazio svoje uvjere-

60 Šulek, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, 129.

61 HR-HDA-78-PRZV, kut 127, k. br. 3814-1881, br. 3323-Pr-1881. („Razdioba poslova kod kralj. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade“ počevši od 1. siječnja 1882.), vidi: Vidmar, „Registratura Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade“, 415-417.

62 Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.*, 43, 46.

63 Vranješ-Šoljan, „Veliki župani“, 269.

64 Od osnutka Zemaljske vlade pa sve do raspada Monarhije predstojnici vladinih odjela često su bili i saborski zastupnici. Prema Zakonu o ustrojstvu političke uprave iz 1874. saborskim zastupnicima mogli su biti samo ban i odjelni predstojnici, no ne i ostali činovnici političke uprave. Opširnije vidi: Kosnica, „Odjelni predstojnici u Zemaljskoj vladi“, 547, 550-557.

65 „Barun Jovan Živković“, *Sriemski Hrvat*, br. 93, 21. studenog 1883., 2; „Viestnik“, *Mjesečnik Pravnika-koga društva u Zagrebu*, 1884, br. 2., 142; Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 370.

nje da će UOZV uz složnost i ustrajan rad nastaviti uspješno obavljati poslove iz svoje nadležnosti naglašavajući da je to „pouzdanje“ u njemu „tim življe, čim na čelu zemaljske vlade (...) stoji muž, nadahnut najplemenitijimi namjerami i težnjama za dobrobit otačbine naše, (...), koga ćemo mi (...) iskreno podupirati u vršenju zadaće njegove“. ⁶⁶ Na novom položaju na kojem je ostao do 1897. i kao saborski zastupnik Stanković nije iznevjerio zadano obećanje podrške Khuenovu režimu. ⁶⁷

Zadržavajući podjelu UOZV-a na osam odsjeka Khuen je do 1895. radi „shodnosti“ poslovanja te u interesu boljeg „zaokruživanja djelokruga“ pojedinih odsjeka izdao više naredbi kojima je određene poslove izlučivao iz djelokruga nekog odsjeka i dodjeljivao drugom. ⁶⁸ Zbog stalnog povećavanja opsega poslova vladinih odjela, naročito UOZV-a, Zakonom od 1. svibnja 1895. ustrojena su kod Zemaljske vlade nova službena mjesta banskih savjetnika kao posrednika između predstojnika odsjeka i odsječnih savjetnika. Predstojnici odjela kojima je glavna zadaća bila organizacija poslovanja i nadzorna djelatnost uslijed donošenja velikog broja zakona, osnivanja novih institucija i već spomenutog proširenja upravnog teritorija nakon pripojenja Vojne krajine bili su preopterećeni, što se posebno odnosilo na UOZV koji je 1894. imao preko 63 000 poslovnih predmeta, stoga su do daljnjeg mjesta banskih savjetnika popunjavana kod tog Odjela. ⁶⁹ Početkom 1896. Khuen je proveo i preustroj i novu razdiobu poslova među odsjecima UOZV-a. Kao što je navedeno u Naredbi od 18. siječnja 1896., uslijed promjena u organizaciji raznih struka unutarnje uprave provedenih novijim zakonima te ustrojavanja raznih novih zvanja, kako kod vanjske uprave tako i kod Zemaljske vlade, zbog čega se opseg uredskih poslova kod UOZV-a povećao i razgranao, smatrao je potrebnim razdiobu poslova toga odjela „iznova ustanoviti“ i to ustrojem većeg broja odsjeka određujući ujedno svakome od njih „točnije i jasnije“ opseg poslovanja. Naredbom od 18. siječnja 1896. s priloženom razdiobom poslova ustrojeno je pri UOZV-u 10 odsjeka koji su prvi put dobili nazive, ⁷⁰ a 22. siječnja 1896. ban je nakon nanovo

66 „Predstojnik nutarnjega odjela kr. zemaljske vlade, presvietli gospodin Danilo Stanković“, *Narodne novine*, br. 47, 26. 2. 1884., 3.

67 Nakon Stankovića, najdugovječnijeg predstojnika UOZV-a u nagodbenom razdoblju, predstojnikom tog odjela imenovan je Otto pl. Krajcsovics koji će na tom položaju ostati do 1903. Kosnica, „Odjelni predstojnici u Zemaljskoj vladi“, 552.

68 Vidi npr.: HR-HDA-78-PRZV, kut. 416, k. br. 273-1896., br. 1133. Pr./Pr. („Predsjednička naredba“ od 16. ožujka 1885.); HR-HDA-78-PRZV, kut. 416, k. br. 273-1896., br. 3614/Pr.-Prijepis („Kr. vladnomu odjelu za unutarnje poslove“ 4. studenog 1887.); HR-HDA-78-PRZV, kut. 416, k. br. 273-1896., br. 2182-Prijepis (Naredba bana „Kr. hrv. slav. dalm. zemalj. vladi, odjelu za unutarnje poslove u Zagrebu“ 30. lipnja 1893.)

69 „Zakon od 1. svibnja 1895. kojim se ustrojavaju mjesta banskih savjetnikah kod kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade“, *SZN, god. 1895.*, komad. VIII., br. 31, 205–206; „Obrazloženje k osnovi zakona kojim se ustrojavaju mjesta banskih savjetnikah kod hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade“, *Prilozi k stenografskim zapisnikom 1892-1897, Sv. IV, god. 1895.*, prilog 9., 3–4.; Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu, Knj. prva*, 61–62.; Vidmar, „Registratura Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade“, 417.

70 HR-HDA-78-PRZV, kut. 416, k. br. 273-1896. („Prepis naredbe Bana kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 18. siječnja 1896. broj 273/Predsjednički“); HR-HDA-78-PRZV, kut. 491, br.

provedene razdiobe osoblja pri UOZV-u objavio i imena upravitelja odsjeka i pododsjeka.⁷¹ Prema dotičnim banskim naredbama s radom su 1. veljače 1896. trebali započeti sljedeći odsjeci na čelu s navedenim odsječnim savjetnicima, odnosno upraviteljima:

- I. „odsjek za poslove zemaljskog proračuna i financijalne“ – odsječni savjetnik Matija Bosanac
- II. „odsjek za poslove upravne“ – odsječni savjetnik Adalbert Chlup
- III. „odsjek za narodno-gospodarske i veterinarske poslove“ – odsječni savjetnik Ivo Mallin
 - A. „za narodno gospodarstvene poslove“
 - B. „za veterinarske poslove“ – samostalni izvjestitelj zemaljski nadzornik za veterinarstvo dr. Radoslav Krištof⁷²
- IV. „odsjek za obrtne i trgovačke poslove“ – odsječni savjetnik Josip Eugen Tomić
- V. „odsjek za redarstvene te vojničke i oružničke poslove“⁷³
 - A. „za redarstvene poslove“ – odsječni savjetnik Peregrin Mlinarić
 - B. „za vojničke i oružničke poslove“ – odsječni savjetnik Rikard pl. Walter⁷⁴
- VI. „odsjek za poslove zadružne i nekih zemaljskih zavoda i zaklada“ – vladin tajnik vitez Milorad Cuculić
- VII. „odsjek za poslove zdravstva“ – zemaljski vrhovni liječnik dr. Viktor Struppi
- VIII. „odsjek za poslove šumarstva“ – odsječni savjetnik Ferdo Zikmundovski
- IX. „odsjek za građevne poslove“ – građevni nadsavjetnik Juraj Augustin
- X. „odsjek za urbarske, zemljorasteretne i regalno-odštetene poslove“ – vijećnik kr. sudbenog stola Stjepan Kosovac

273-1896. („Razdioba posala kr. zemaljsko-vladnog odjela za unutarnje poslove i uredjenje djelokruga pojedinih odsjeka“); Vidmar, „Registratura Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade“, 417; „Viestnik“, *Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu*, 1896., br. 3, 187-188.

71 HR-HDA-78-PRZV, kut. 416, k. br. 273-1896., br. 321/Pr. („Kr. hrv. slav. dalm. zemaljskoj vladi, odjelu za unutarnje poslove u Zagrebu“ 22. siječnja 1896.). Uz Naredbu br. 321./Pr priložena je tablica tj. „Razdioba perovodnog, strukovnog, računarskog, manipulacijskog i perovodno-dnevničarskog osoblja kod kr. zemaljsko-vladnog odjela za unutarnje poslove“; „Viestnik“, *Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu*, 1896., br. 3, 187-188.

72 Krištof je u poslovima „marvogojsva odnosno živogojstva“ bio podređen upravi III. odsjeka te je u tim poslovima djelovao kao „strukovnjak dodijeljen i podređen“ tom odsjeku. HR-HDA-PRZV-78, kut. 416, k. br. 273-1896., br. 321/Pr.

73 Iz predstave odsječnog savjetnika Radovana Partaša od 1. studenoga 1909. Predsjedništvu Zemaljske vlade kojim predlaže da se ponovno ustroji V. B. odsjek saznajemo da je V. odsjek imao dva pododsjeka do banske naredbe od 31. listopada 1906. HR-HDA-78-PRZV, kut. 786, k. br. 1260-1909, br. 4717-1909.

74 Ako bi jedan od njih iz bilo koga razloga bio neko vrijeme odsutan, drugi bi odmah bez posebnog naloga preuzimao upravu cijelim V. odsjekom. HR-HDA-78-PRZV, kut. 416, k. br. 273-1896., br. 321/Pr.

U odnosu na dotadašnji ustroj UOZV-a osnovana su dva nova odsjeka, i to Odsjek za zemaljski proračun i financijske poslove i Odsjek za obrtničke i trgovačke poslove. Posebno je u Naredbi naglašena uloga I. odsjeka za zemaljski proračun i financijske poslove koja se odnosila na kontrolu nekih poslova sva tri vladina odjela koji su se ticali zemaljskog proračuna. S obzirom na to da su pri vladi već bila ustrojena mjesta banskih savjetnika kojima je povjereno parafriranje rješenja pojedinih odsjeka pri UOZV-u, određeno je da odsječni savjetnici, odnosno upravitelji pojedinih odsjeka, trebaju sve riješene spise predlagati na aprobaciju dotičnom banskom savjetniku,⁷⁵ odnosno odjelnom predstojniku. Jedino u slučajevima u kojima je ban želio da ga izvjestitelj obavijesti ili ako je izvjestitelj smatrao da u važnim poslovima treba od njega tražiti upute trebalo ga je osobno izvještavati, ali ni tada se nisu dotična rješenja spisa trebala izravno njemu predlagati na odobrenje, već se rješenje redovitim putem podnosilo dotičnom banskom savjetniku koji je pritom upozoren na dogovor ili uputu bana.⁷⁶

Zadržavajući podjelu UOZV-a na 10 odsjeka Khuen je do 1901. nastavio naredbama uređivati djelokrug poslovanja pojedinih odsjeka UOZV-a izdvajanjem pojedinih poslova iz nadležnosti jednog i prenošenjem u neki drugi odsjek. Krajem 1901. umjesto dotadašnjeg IV. odsjeka za obrtničke i trgovačke poslove ustrojen je 16. studenoga novi IV. odsjek za „obrtne, trgovačke i agrarno-pravne poslove“ čiji je djelokrug, uz zadržavanje dotadašnjih poslova, proširen dijelom poslova III. odsjeka, odnosno svim poslovima glede komasacije zemljišta i zemljišnih zajednica, predmetima kolonizacije te rješavanjem svih poljskih, lovačkih, veterinarskih i gospodarskih prekršaja. Uprava IV. odsjeka povjerena je od 1. prosinca 1901. odsječnom savjetniku Milanu Smrekaru.⁷⁷ Po svemu sudeći, postojeća razdioba poslova novoustrojenog IV. odsjeka nije ispunila banova očekivanja pa su, ni godinu dana kasnije, agrarno-pravni poslovi izlučeni iz njegove nadležnosti te su mu ponovno ostavljeni samo trgovačko-obrtnički poslovi u skladu s čim je vraćen i prijašnji naziv IV. odsjeka. Istom Naredbom od 22. listopada 1902. dotadašnji VIII. odsjek za šumarske poslove pod novim nazivom „VIII. odsjek za poslove šumarstva i zemljišnih zajednica“ podijeljen je na dva pododsjeka: VIII. A. za poslove šumarstva i VIII. B za zemljišne zajednice, dok je III. odsjek uz postojeća dva pododsjeka dobio još jedan III. C. pododsjek za kulturnu tehniku kojem su dodijeljeni poslovi vodogradevina i kanalizacije, mlinova i vodenica, parobrodarskih stajališta, vodno pravo, melioracija tla te „sva personalija livadarskog i riečko-vidarskog osoblja“. Novi naziv toga odsjeka bio je „III. Odsjek za narodno-gospodarstvene, veterinarske i

75 Khuen je naredbom od 29. siječnja 1896. poslove revizije i parafriranja pojedinih predmeta koje obavlja banski savjetnici razdijelio tako da ih za predmete iz nadležnosti II., IV., V., VII., i X. odsjeka obavlja banski savjetnik Ignjat pl. Sieber, a za predmete I., III., VI., VIII. i IX. odsjeka Stjepan Štrbac. HR-HDA-78-PRZV, kut. 416, k. br. 273-1896, br. 476/Pr. („Kr. hrv. slav. dalm. zemaljskoj vladi, odjelu za unutarnje poslove u Zagrebu“ 29. siječnja 1896.)

76 HR-HDA-78-PrZV, kut. 416, k. br. 273-1896.

77 HR-HDA-78-PrZV, kut. 612, k. br. 310-1900, br. 5727-1901 („Svim odsjekom kr. zem. vladnoga odjela za unutarnje poslove itd. prema privitoj razdiobi“ 16. studenoga 1901.)

kulturno-tehničke poslove“. Uz još neke preinake u razdiobi poslova među odsjecima Naredba od 22. listopada 1902. donijela je najviše promjena u organizaciji poslovanja UOZV-a u odnosu na Naredbu iz 1896. godine.⁷⁸

III. odsjek za narodno-gospodarstvene, veterinarske i kulturno-tehničke poslove UOZV-a do 1914.

Iako su trgovačko obrtničke komore još na sastanku u Osijeku 1897. istaknule da bi se Zemaljska vlada, uzevši u obzir razvoj gospodarstva u banskoj Hrvatskoj, trebala preustrojiti osnivanjem posebnog, četvrtog odjela kojem bi se povjerila skrb za unapređenje narodnog gospodarstva, a naročito obrta, trgovine i prometa, ta inicijativa usprkos odobravanju hrvatskih gospodarstvenika nije realizirana⁷⁹ već je nakon spomenute reorganizacije 1902. godine, pri III. odsjeku Naredbom bana Teodora Pejačevića od 10. travnja 1905. ustrojen i četvrti III. D. „odsjek“.⁸⁰ No, osnivanje novih pododsjeka očito nije pridonijelo boljem poslovanju III. odsjeka te se početkom 1907. rješenje pokušalo pronaći osnivanjem novog odjela Zemaljske vlade. Poticaj da se zbog potrebe veće potpore razvoju gospodarstva iz poslovima preopterećenog UOZV-a izluče gospodarski poslovi i povjere posebnom odjelu dao je saborski Odbor za proračun koji je na sjednici 12. prosinca 1906. jednoglasno zaključio da se pozove Vlada na predlaganje zakonske osnove o ustroju četvrtog vladinog odjela.⁸¹ Odazivajući se tom pozivu Vlada je izradila kratku Osnovu zakona o preinaci Zakona o ustroju Zemaljske vlade iz 1869. kojom se predlagalo osnivanje posebnog odjela „za privredu“ rukovati“ kojem bi se dodijelili točno navedeni poslovi iz dotadašnjeg djelokruga UOZV-a.⁸² Usprkos namjeri Zemaljske vlade i zainteresiranosti gospodarskih krugova, do osnivanja vladinog odjela za gospodarstvo 1907. nije došlo vjerojatno opet zbog političkih razmirica između Hrvatske

78 HR-HDA-78-PRZV, kut. 612, k. br. 310-1900, br. 5330 Pr. („Svim odsjekom kr. hrv.-slav.-dal. zemaljske vlade, odsjeka za unutarnje poslove (...)“ 22. listopada 1902.; Broj 5330/Pr. 1902. *Razdioba posala Kr. zemaljsko-vladnog odjela za unutarnje poslove i uredjenje djelokruga pojedinih odsjeka*, Zagreb. Kr. zemaljska tiskara. 1902.). Potrebno je napomenuti da se u naredbi od 22. listopada 1902. kada je riječ o podjeli pojedinih odsjeka (III. i VIII.) izrijekom navodi da se oni dijele na „pododsjek“ koje se u nastavku naziva odsjecima (npr. „odsjek III. A.“ itd.). I u većini naredbi o reorganizaciji pojedinih odsjeka koje će u nastavku ovoga rada biti navedene pododsjeci se uglavnom nazivaju odsjecima.

79 HR-HDA-78-PRZV, kut. 702, k. br. 228-1907, br. 2165-1907.

80 HR-HDA-78-PRZV, kut. 786, k. br. 1260-1909, br. 4784/Pr.; Vidmar, „Registratura Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade“, 418.

81 „Domaća politika. Ustrojstvo vladinog četvrtog odjela“, *Jutarnji list*, br. 579, 1. 2. 1914., 1; „Obrazloženje k osnovi zakona, kojom se preinačuju neke ustanove zakonskoga članka II.: 1869 sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ob ustrojstvu autonomne hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade“, *Narodne novine*, br. 27, 4. veljače 1914., 8.

82 HR-HDA-78-PRZV, kut. 702, br. 228-1907. („Osnova zakona kojim se preinačuje zak. čl. II.: 1869. sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije o ustrojstvu autonomne hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade“)

i Ugarske pa se poslovanje III. odsjeka i u sljedećim godinama nastavilo organizirati naredbodavnim putem. Tako je ban Pavao Rauch 3. srpnja 1909. ustrojio novi III. F. pododsjek za poslove iseljeništva koji su do tada bili u djelokrugu V. odsjeka,⁸³ a 7. studenog 1909. naredio je da se agende III. D. „odsjeka“ razdijele u dvije grupe: Grupi A. i Grupi B., određujući koji točno poslovi spadaju u djelokrug svake od njih.⁸⁴ Razdiobu poslova između grupa A. i B. III. D. odsjeka utvrdenu Rauchovom Naredbom br. 4784/Pr. ban Nikola Tomašić mijenjao je dva puta tijekom 1911. naredbama od 27. veljače i 3. kolovoza.⁸⁵ Premda su se i u drugim odsjecima UOZV-a tijekom godina obavljale izmjene u organizaciji poslovanja, pa je tako npr. i II. odsjek za upravne poslove banovom Naredbom od 9. studenog 1911. podijeljen u „dva pododsjeka“ i to „odsjek II. A.“ i „odsjek II. B.“,⁸⁶ značajne promjene u organizaciji poslovanja UOZV-a uslijedile su 1914. godine.

Ustrojstvo vladinog IV. odjela za narodno gospodarstvo 1914. godine

Zakon o ustrojstvu Zemaljske vlade iz 1869. u svom neizmijenjenom obliku na snazi je bio gotovo 45 godina. U vrlo složenim političkim odnosima banske Hrvatske i Ugarske u nagodbenom razdoblju razlog tome treba tražiti u mogućnosti da svakoj njegovoj izmjeni vladar uskrati predsankciju⁸⁷ zbog tumačenja Središnje vlade da Hrvatska jednostrano pokušava proširiti svoju Nagodbom utvrdenu autonomiju. Kad se krajem prosinca 1913. nakon razdoblja komesarijata Sabor konačno ponovno sastao u vladarevu reskriptu, izriekom se navodi da razvoj gospodarstva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji „iziskuje danas već toliku pažnju, da će se vladin odio za poslove unutarnje podvrći diobi tako, da će se poslovi narodno-gospodarskvene naravi imati povjeriti novo ustrojiti se imajućem četvrtom odjelu“.⁸⁸

Budući da vladarevo dopuštenje preinaci Zakona o ustroju Zemaljske vlade više nije bilo upitno, a UOZV je već dugo imao velikih poteškoća u svome poslovanju, vrlo kratka zakonska osnova o ustroju IV. odjela Zemaljske vlade ubrzo se našla pred saborskim zastupnicima koji su o njoj raspravljali tijekom veljače 1914. godine. U samo tri

83 HR-HDA-78-PRZV, kut. 786, k. br. 1260-1909, br. 4717-1909. (predstavka R. Partaša od 1. studenog 1909. Predsjedništvu Zemaljske vlade)

84 HR-HDA-78-PRZV, kut. 786, k. br. 1260-1909, br. 4784/Pr. („Svima odsjecima kr. zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove (...) u Zagrebu“ 7. studenog 1909.)

85 HR-HDA-78-PRZV, kut. 786, k. br. 1260-1909, br. 768.-1911. („Svim odsjekom kr. zemaljsko-vladnog odjela za unutarnje poslove (...)“ 27. veljače 1911.); br. 2979/Pr-1911. („Svim odsjecima kr. zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove (...)“ 3. kolovoza 1911.)

86 HR-HDA-78-PRZV, kut. 786, k. br. 1260-1909, br. 4230/Pr.-1911. („Svim odsjecima kr. zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove (...)“ 9. studenoga 1911.)

87 O institutu predsankcije opširnije vidi: Čepulo, Krešić, „Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost“, 151.

88 „Zora puca, bit će dana“, *Jutarnji list*, br. 560, 11. siječnja 1914., 1.

paragrafa zakonske osnove nabrajaju se gospodarski poslovi koji se izlučuju iz djelo-kruga UOZV-a i dodjeljuju na upravu posebnom vladinom odjelu za gospodarstvo (1. §.), navodi se da na čelu novog odjela stoji poseban odjelni predstojnik (2. §.) te da se provedba zakona povjerava banu (3. §.). U obrazloženju su kao razlozi za ustrojstvo IV. odjela istaknuti inkorporacija Vojne krajine, značajan porast broja stanovnika banske Hrvatske, a napose donošenja velikog broja novih zakona na području uprave unutar-njih poslova i osnivanja brojnih novih institucija zbog čega se uvelike povećao opseg poslova UOZV-a. Preopterećenost UOZV-a argumentirana je ogromnim porastom broja poslovnih predmeta pri UOZV-u koji je 1894. iznosio 63 246 da bi 1912. godine dosegao 124 222 komada. S obzirom na to da su gospodarski poslovi kojima je u tom trenutku upravljalo sedam (pod)odsjeka UOZV-a bili glavni uzrok navedenom gomi-lanju predmeta, kao nužno rješenje nametnulo se njihovo izdvajanje iz nadležnosti toga odjela i povjeravanje novom Vladinu odjelu. U skladu s već spomenutim zaključkom saborskog Odbora za proračun iz prosinca 1906. i slijedom vladarevog reskripta od 22. prosinca 1913. kojim je otvoren Sabor, izrađena je zakonska osnova o ustrojstvu če-tvrtog vladinog odjela.⁸⁹ Izvjestitelj Franjo Poljak osvrnuo se u govoru koji je održao u Saboru na početku generalne rasprave o predloženoj zakonskoj osnovi i na „vanjsku formu“, odnosno kratkoću osnove objašnjavajući da je ona „dokaz patriotske opreznosti“, drugim riječima, da se strogo pazilo da se ne izazove reakcija Središnje vlade. Poljak je zakonsku osnovu označio kao „Arhimedovu točku, na koju možemo staviti polugu, da čitav naš privredni život pokrenemo i da ga oživimo“ naglašavajući ujedno da se radi o osnovi „nepolitičke naravi“ kao što je i IV. vladin odsjek „par ekscelence nepolitički odio“, pa ju stoga mogu zajednički podržati sve stranke u Saboru.⁹⁰

Načelno podržavajući ustrojstvo novoga odjela saborski su zastupnici tijekom ge-neralne i specijalne rasprave iznijeli niz prigovora ukazujući na nedostatke predložene zakonske osnove,⁹¹ a predstavkama su na sadržaj osnove reagirale i strukovne udruge koje su, ne dovodeći u pitanje osnivanje odjela, predlagale izmjene i dopune.⁹² Usprkos

89 „Domaća politika. Ustrojstvo vladinog četvrtog odjela“, *Jutarnji list*, br. 579, 1. veljače 1914., 1; „Os-nova zakona kojom se preinačuju neke ustanove zakonskoga članka II.:1869 sabora kraljevina Hrvat-ske, Slavonije i Dalmacije ob ustrojstvu autonomne hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade“, „Obrazloženje k osnovi zakona, kojom se preinačuju neke ustanove zakonskoga članka II.:1869 sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ob ustrojstvu autonomne hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade“, *Narodne novine*, br. 27., 4. veljače 1914., 8.

90 „Osnutak četvrtoga odsjeka“, „Govor dra. Franje Poljaka“, *Jutarnji list*, br. 589, 14. veljače 1914., 1-2. *Jutarnji list* je u pet brojeva (br. 589-593) od 14. veljače do 19. veljače 1914. objavio cijeli „Govor dra. Franje Poljaka“.

91 „Hrvatski sabor“, *Jutarnji list*, br. 589, 14. veljače 1914., 3; br. 590, 15. veljače 1914., 3-4.; br. 591, 17. veljače 1914., 1; br. 592, 18. veljače 1914., 2; br. 593, 19. veljače 1914., 2-3.

92 HR-HDA-78-PRZV, kut. 798, k. br. 189-1914, br. 825/Pr.-1914. (Predstavka Zemaljskog saveza hr-vatsko-slavonskih industrijalaca od 10. 2. 1914.); HR-HDA-78-PRZV, kut. 798, Sv. 1-2, k. br. 189-1914, br. 900/Pr.-1914. (Predstavka Društva za promet stranaca u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od 13. veljače 1914.); „Domaće vesti-Hrvatski inženiri i novi vladin odjel za gospodarstvo“, *Jutarnji list*, br. 584, 8. veljače 1914., 4; „Domaće vesti-Odjel za narodno gospodarstvo i društvo inženjera“, *Narodne novine*, br. 30, 7. veljače 1914., 3.

tome, zakonska osnova o promjeni Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade iz 1869. prihvaćena je nakon trećeg čitanja u Saboru 19. veljače tek s izmjenom koju je u svom izvješću predložio mješoviti saborski odbor sastavljen od Odbora za unutarnje poslovanje i Odbora za narodno gospodarstvo, a kojom je u 1. §. umjesto pasusa da se gospodarskom odjelu na upravljanje dodjeljuju „sljedeći narodno gospodarstveni poslovi“ stavljeno „svi narodno-gospodarski poslovi, napose:“ čime se željelo istaknuti da će u nadležnosti novog odjela biti i oni autonomni gospodarski poslovi koji u zakonskoj osnovi nisu poimence navedeni.⁹³ Nakon vladareve sankcije 27. ožujka 1914. godine,⁹⁴ objavljena je 9. lipnja i Naredba bana Ivana Škrleca (Skerlecza) o provedbi Zakona od 27. ožujka 1914. kojom su podijeljeni u devet grupa taksativno nabrojani poslovi izlučeni iz UOZV-a i dodijeljeni Odjelu za narodno gospodarstvo.⁹⁵ U skladu s provedbenom Naredbom priređena su i „dva iskaza“: „Razdioba poslova Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade odjela za unutarnje poslove i uređenje djelokruga pojedinih odsjeka“ i „Razdioba poslova Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za narodno gospodarstvo i uređenje djelokruga pojedinih odsjeka“.⁹⁶ Banovom Naredbom od 17. lipnja br. 3320./Pr. ustrojeno je kod UOZV-a osam odsjeka, i to: „I. odsjek za poslove zemaljskog proračuna i financijalni; II. odsjek za poslove ustavne i upravne; III. odsjek za poslove državljanstva, zavičajnosti i disciplinarni; IV. odsjek za poslove redarstvene, te vojničke i oružničke; V. odsjek za poslove zadružne; VI. odsjek za poslove zdravstva; VII. odsjek za poslove građevne; VIII. odsjek za izseljeničke poslove“, a pri Odjelu za narodno gospodarstvo devet odsjeka: „I. odsjek za poslove gospodarstva; II. odsjek za poslove kulturno-tehničke; III. odsjek za poslove veterinarske; IV. odsjek za poslove šumarstva; V. odsjek za zemljišne zajednice i komasacije; VI. odsjek za obrt i trgovinu; VII. odsjek za poslove upravne; VIII. odsjek za poslove gospodarsko redarstvene; IX. odsjek za urbarske i regalne poslove“, a djelokrug pojedinih odsjeka obaju odjela određen je s već spomenuta „dva iskaza“ koji su priloženi uz Naredbu. Navedeni odsjeci s radom su započeli 1. srpnja 1914. godine.⁹⁷ Nove reorganizacije poslovanja UOZV-a, kao i novog Odjela na narodno gospodarstvo, započele su već do kraja 1914.,⁹⁸ a nastavile su se i tijekom narednih ratnih godina.

93 „Hrvatski sabor“, *Jutarnji list*, br. 594, 20. veljače 1914., 3; „Govor dra. Franje Poljaka“, *Jutarnji list*, br. 589., 14. veljače 1914., 2.

94 *SZN, god. 1914.*, komad III., br. 28., 294-295.

95 „Naredba bana kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 9. lipnja 1914. broj 3059 Pr., o provedbi Zakona od 27. ožujka 1914. koji se preinačuje neke ustanove zakonskog članka II.: 1869. sabora kraljevina Hrvatske Slavonije i Dalmacije od ustrojstvu autonomne hrv.-slav.-dal. zemaljske vlade.“, *SZN, god. 1914.*, komad VI., br. 40., 454-455.)

96 HR-HDA-78-PRZV, kut. 798, k. br. 189-1914., br. 3059-1914.

97 „Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 17. lipnja 1914. broj 3320/Pr o razdiobi kr. zemaljskog vladnog odjela za unutarnje poslove te kr. zemaljskog vladnog odjela za narodno gospodarstvo u odsjeka“, HR-HDA-78-PRZV, kut. 798, k. br. 189-1914., br. dok. 3320 Pr.-1914.; Stanišić, „Odsjek IV-B res. za pogranična redarstvena satništva Odjela za unutarnje poslove“, 182-183.

98 Do kraja 1914., vezano uz građevinske poslove, došlo je do promjene u ustrojstvu UOZV-a i Odjela za narodno gospodarstvo. Zakonom od 11. listopada 1914. o uređenju zemaljske građevne službe u

Zaključne napomene

Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju kao najviši organ izvršne vlasti osnovana je Zakonskim člankom od 20. travnja 1869. Zemaljska vlada na čelu s banom, a u njezinoj je ingerenciji bila i unutarnja organizacija poslovanja tri vladina odjela. Obuhvaćajući sve ostale poslove koji nisu bili pod upravom Odjela za bogoštovlje i nastavu i Odjela za pravosuđe, „Odjel za poslove unutarnje kao i za poslove zemaljskoga proračuna“ imao je vrlo široku nadležnost. Za razliku od ustroja druga dva odjela koji su imali relativno koherentan djelokrug, organizacija unutarnjeg poslovanja UOZV-a s vrlo velikim brojem raznorodnih poslova i uz stalno povećanje obujma poslovanja bila je, kako će se pokazati, mnogo zahtjevnija zadaća. Stoga su se hrvatski banovi, ubrzo nakon što je Zemaljska vlada počela s radom, ali i tijekom sljedećih desetljeća, često koristili svojim zakonskim pravom propisivanja unutarnjeg poslovanja odjela te su naredbodavnim putem obavljali nove preraspodjele poslova među odsjecima UOZV-a, osnivali nove odsjeke, pododsjeke, a zatim i grupe unutar pojedinih pododsjeka. Poslovi u nadležnosti UOZV-a bili su 1869. razdijeljeni u četiri odsjeka, tijekom 1870-ih ustrojena su još tri odsjeka, a od 1882. s proširenjem teritorijalne nadležnosti Zemaljske vlade na bivše krajiško područje uslijedila je nova preraspodjela poslova i povećanje broja odsjeka na osam. U vrijeme bana Khuen-Héderváryja novim preustrojem 1896. broj odsjeka koji su prvi put dobili i nazive povećao se na 10, pri čemu su prvi put poslovi iz nadležnosti dvaju odsjeka razdijeljeni na po dva pododsjeka u svakom. Rad odsjeka u čiju su nadležnost dotad spadali poljoprivreda, stočarstvo, šumarstvo, obrt i trgovina, vrhovna uprava poljodjelske i gospodarske nastave itd. reorganiziran je 1896. osnivanjem odsjeka za poslove narodnog gospodarstva i veterinarstvo s dva pododsjeka i odsjeka za trgovačke i obrtne poslove. Uslijed stalnog povećavanja opsega poslova reorganizacija unutarnjeg poslovanja UOZV-a s čestim preinakama u razdiobi poslova među odsjecima i osnivanjem novih pododsjeka nastavila se i nakon 1896. Brojne preinake provedene su napose pri odsjeku za gospodarstvo u kojem su i nadalje ustrojavani novi pododsjeci, a potom i grupe unutar pododsjeka. S obzirom na to da su u posljednjim desetljećima gospodarski poslovi smatrani glavnim uzrokom problema u poslovanju UOZV-a te da su krajem 1913. i vladajući čimbenici Monarhije pokazali spremnost podržati izmjene Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade iz 1869., 1914. se prišlo osnivanju četvrtog vladinog odjela, čime se, s jedne strane, trebalo osigurati učinkovitije poslovanje UOZV-a, a s druge pridonijeti razvoju hrvatskog gospodarstva. Zakonom od 27. ožujka 1914. i provedbenim naredbama bana Škrleca svi gospodarski poslovi izdvojeni su iz djelokruga UOZV-a i dodijeljeni novoustrojenom Odjelu za narodno gospodarstvo Zemaljske vlade s devet odsjeka, dok je pri UOZV-u ustrojeno osam odsjeka.

Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji osnovana su tri nova odsjeka i to dva (za cestogradnju, mostogradnju, strojarstvo i elektrotehniku i za zgradarstvo) pri UOZV-u, a treći (za vodogradevine i kulturu) pri Odjelu za narodno gospodarstvo. Usp. *SZN, god. 1914.*, komad XVI., br. 93., 1266; Beuc, *Povijest institucija državne vlasti*, 286.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

HR-HDA-78-PRZV: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 78, Predsjedništvo Zemaljske vlade.

Objavljeni izvori

Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1868.-1871. Zagreb: Tiskara „Narodnih novinah“.

Prilozi k stenografičkim zapisnikom sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petogodište 1892-1897., Svezak IV. – godina 1895. Zagreb: Tiskarski zavod „Narodnih Novinah“, 1896.

Prilozi k stenografičkim zapisnikom sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petogodište 1892-1897., Svezak V. – godina 1896./97. Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1897.

Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, godina 1875. – 1878. Zagreb: Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, 1900.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1868. (Druugo izdanje). Zagreb: Tiskara „Narodnih Novinah“, 1877.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1869. Zagreb: Brzotiskom narodne tiskarnice dra Ljudevita Gaja, 1870.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1870. Zagreb: Narodna tiskara Ljudevita Gaja, 1871. (Brzotiskom narodne tiskarnice dra Ljudevita Gaja)

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1874. Zagreb: Tiskarski zavod „Narodnih Novinah“, 1875.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1875. Zagreb: Brzotiskom tiskare „Narodnih Novinah“, 1876.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1876. Zagreb: Tiskara „Narodnih Novinah“, 1877.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1881. Zagreb: Tiskara „Narodnih Novinah“, 1882.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1883. Zagreb: Tiskara „Narodnih Novinah“, 1883.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1884. Zagreb: Tiskara „Narodnih Novinah“, 1884.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1886. Zagreb: Tiskara „Narodnih Novinah“, 1887.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1888. Zagreb: Tiskarski zavod „Narodnih Novinah“, 1888.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1891. Zagreb: Tiskarski zavod „Narodnih Novinah“, 1891.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1892. Zagreb: Tiskarski zavod „Narodnih Novinah“, 1892.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1894. Zagreb: Tiskarski zavod „Narodnih Novinah“, 1894.

- Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1895.* Zagreb: Tiskarski zavod „Narodnih Novinah“, 1895.
- Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1898.* Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1898.
- Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1896.* Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1896.
- Sbornik zakonah i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1914.* Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1915.

Tisak

- Jutarnji list* (Zagreb), 1914.
- Narodne novine* (Zagreb), 1884, 1914.
- Sriemski Hrvat* (Vukovar), 1883.

Literatura

- Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pravno-povijesne studije.* Zagreb: Pravni fakultet, 1985.
- Čepulo, Dalibor. *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba.* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Pravni fakultet u Zagrebu, 2012.
- Čepulo, Dalibor. „Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi 1874-1876“. *Hrvatska javna uprava* 3 (2001), br. 1: 89-126.
- Čepulo, Dalibor. „Odgovornost i položaj bana i članova Hrvatske zemaljske vlade 1868-1918. i ministarska odgovornost u Europi“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 49 (1999), br. 2: 229-274.
- Čepulo, Dalibor; Krešić, Mirela. „Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost“. U: *Kao narod s narodom... Konferencija u spomen 140. obljetnici Hrvatsko-ugarske nagodbe, Budimpešta, 2008, Zbornik radova*, ur. Dinko Šokčević. Budimpešta: Croatica, Budimpešta, 2011, 141-155.
- Dobrovšak, Ljiljana. „Zakonodavna i izvršna vlast u hrvatskim zemljama od 1790. do 1918.“ U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj. Zagreb: Matica hrvatska, 2016, 29-90.
- Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća.* Zagreb: Globus; Nakladni zavod, 1992.
- Kosnica, Ivan. „Odjelni predstojnici u Zemaljskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju (1869.-1918.): između politike i uprave“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu* 60 (2023), br. 3: 543-563.
- Ostajmer, Branko. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.
- Ostajmer, Branko; Župan, Dinko. „Consolidation of the dualistic system“. U: *A History of the Croats. The Nineteenth and Twentieth Centuries* (vol. 2), ur. Gordan Ravančić, Nikica Barić, Zdenko Radelić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2022, 155-173.
- „Preustrojenje gradjevnoga odsjeka“. *Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu* II (1876), br. 6: 284-287.
- Smrekar, Milan. *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.* Knjiga prva., Zagreb: Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, 1899.

- Stanišić, Biserka. „Odsjek IV-B res. za pogranična redarstvena satništva Odjela za unutarnje poslove Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu”. *Arhivski vjesnik* 36 (1993): 181-206.
- Šulek, Bogoslav. *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882*. Zagreb: Dionička tiskara, 1883.
- Turkalj, Jasna. *Pravaški pokret 1878. – 1887*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.
- Vidmar, I. Josip „Registratura Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade u Zagrebu 1869. – 1918.”. *Arhivski vjesnik* 1 (1958): 411-455.
- „Viestnik“, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu*, X (1884), br. 2: 142.
- „Viestnik“, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu*, XXII (1896), br. 3: 187-188.
- Vranješ-Šoljan, Božena. „Veliki župani – upravno-činovnička elita u hrvatskome društvu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće”. *Historijski zbornik* 71 (2018), br. 2: 269-282.
- Vrbanić, Fran. „Temeljna načela za organizaciju hrvatske službene statistike, i njezin prvi zadatak”. *Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu* I (1875), br. 2: 44-54.
- Žigrović Pretočki, Ivan. *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na Ustav*. Bjelovar: vlastita naklada, 1911.

SUMMARY

Work Organisation in the Home Affairs Department of the Land Government (1869-1914) with a Special Focus on the Economy

A constitutional autonomy of the Kingdom of Croatia and Slavonia was provided for within the scope of the 1868 Croatian-Hungarian Settlement. The Land Government was established as the Kingdom's highest executive body and sanctioned by a Legislative Article of 20 April 1869. It comprised three departments that were autonomous and mutually independent. The internal work organisation in the Government's departments was in the remit of the Croatian Ban, who was the head of the government. The Home Affairs Department had the broadest competence since it encompassed all the other Land administration affairs that did not fall within the scope of the Department of Religion and Education and the Justice Department. Unlike the other two Departments that had a relatively coherent scope of work, the organisation of the Home Affairs Department with a large number of diverse tasks and a constant increase in the volume of work was, as it would turn out, a much more complex task. Based on archival material, published sources and relevant literature, the paper analyses and presents frequent reorganisations of work in the Home Affairs Department undertaken by the Croatian Bans. They ordered the reallocation of tasks among existing sections, established new sections, sub-sections and groups within sub-sections. The paper covers the period from the founding of the Land Government in 1869 to 1914. In the latter year, economic affairs, which were considered the main source of problems in the work of the overburdened Home Affairs Department, were separated from its jurisdiction and assigned to a newly established fourth Government's Department of National Economy.

Keywords: Land Government; Home Affairs Department; work organisation; 1869-1914; Section of National Economy; Department of National Economy